

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 341.223.2

Задорожній О. В., КНУ імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОЦІНКИ ІСТОРИЧНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ У КОНТЕКСТІ «САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДУ КРИМУ»

В статті розглянуто історичні приклади на які посиляється офіційна російська пропаганда і доктрина міжнародного права у «виправдання» анексії Криму та агресії проти України. Зроблено висновок про невідповідність історичних паралелей та аргументів дійсному характеру історичних подій і міжнародно-правовим кваліфікаціям, що використовуються РФ для «виправдання» анексії.

Вступ. Українська наука міжнародного права ніколи не знаходилась в стані системної і методологічної дискусії з російською наукою і доктриною міжнародного права. Ситуації, які об'єктивно виникали на тлі протиріч розмежування кордонів в Азовському морі, суперечок щодо розподілу закордонної власності колишнього СРСР в контексті використання приміщень дипломатичних представництв, суперечка щодо делімітації і демаркації ліній кордону ніколи не ставали гострими в науковому дискурсі. Тому, стикнувшись на початку 2014 року з відкритою агресією РФ проти України, українська наука міжнародного права чи не вперше за 24 річну історію пострадянського існування була змушена звернутись до кардинального перегляду і переосмислення всього пострадянського досвіду «відносно мирного»

співіснування кардинально протилежних точок зору на деякі міжнародні проблеми. Серед них – Косово, Чечня, Південний Судан та інші, які стали використовуватися російською доктриною міжнародного права для виправдання анексії Криму та агресії РФ проти України.

Постановка завдання. Відсутність критичного осмислення методології російської доктрини міжнародного права у ставленні до вказаних прецедентів зумовила зокрема і необхідність переосмислення історичних прикладів саме в контексті агресії Російської Федерації та некоректного посилення на історичні паралелі та юридичні кваліфікації які не відповідають ні фактичному стану справ ні актуальним нормам міжнародного права, але використовуються офіційною пропагандою РФ на виправдання актів агресії.

Результати дослідження. Намагаючись обґрунтувати свої дії щодо Криму, Росія постійно звертається до історичних прикладів, які нібито свідчать про застосування міжнародним співтовариством аналогічних російському підходів до принципу рівноправності і самовизначення народів.

При цьому, найбільш часто використовується приклад консультативного висновку МС ООН по справі щодо Косова 2010 р. У преамбулі «Декларації про незалежність Криму», прийнятій контрольною РФ самопроголошеною владою півострова 11.03.2014 р. йдеться про «підтвердження Міжнародним Судом відносно Косова того факту, що одностороннє проголошення незалежності частиною держави не порушує будь-які норми міжнародного права» [1].

17.11.2014 р., вкотре вдаючись до цих аналогій, В.Путін підкреслив, що «у рішенні Міжнародного Суду було сказано найголовніше, що при вирішенні питання про самовизначення народ, який проживає на певній території, не повинен запитувати думку центральної влади своєї держави, де вони знаходяться в даний момент», «дозволу центральної влади, уряду країни на проведення відповідних процедур за самовизначенням не потрібно, ось що найголовніше», «тому жодних порушень міжнародного права Росія не допустила» [2].

Нагадаємо, що надаючи консультативний висновок щодо Косова, МС ООН визначив, що декларація незалежності Косова не порушує міжнародного права, оскільки воно не містить заборони видавати такі акти (§ 84). При цьому, Міжнародний Суд вирішив не розглядати питання про межі права на самовизначення і про можливість права на сепсецію як засобу правового захисту, як такі, що виходять за рамки заданого йому питання (§ 83) [3].

Детально аналізуючи консультативний висновок МС ООН, М. Хартвіг, зокрема, зазначив, що як факт одностороннє проголошення

незалежності саме по собі не має особливого значення, бо з проголошення незалежності не випливає, що територіальна одиниця, щодо якої прийнята відповідна декларація, отримала, тим самим, характер держави. Це повністю залежить від реальних умов і передумов (які, в свою чергу, так і не стали предметом більш детального розгляду Міжнародним Судом) [4]. Інші тлумачення цього питання представниками доктрини міжнародного права не висловлювались.

Приклад Косова, як такий, у багатьох аспектах відрізняється від прикладу Криму, що виключає можливість обґрунтування за допомогою останнього дій Росії (ці питання були предметом досліджень) [5]. Однак, при аналізі саме консультативного висновку МС ООН, стає очевидним – Суд, давши відповідь на конкретне питання, не оцінював відповідність міжнародному праву «комплексу процедур із самовизначення», «рішення народом питання про самовизначення» (про що йдеться у заявах РФ), тобто усіх дій щодо виходу Косова зі складу Сербії загалом, що робить абсолютно безпідставними посилання російської сторони на цю справу.

Однак, нею використовуються й інші приклади. Так, у «Правовому обґрунтуванні позиції РФ по Криму і Україні» зазначено: «Як відомо, в 1945 р. було всього 55 держав-членів Організації Об'єднаних Націй, нині їх 193. Більшість з цих держав утворилася шляхом реалізації права на самовизначення. Останнім прикладом реалізації цього права є відділення Південного Судану. Теза про те, що право на самовизначення у формі відділення існує тільки в колоніальному контексті, також не витримує перевірку практикою. У дев'яності роки на території Східної Європи і Радянського Союзу утворився цілий ряд держав, однією з яких є Україна. Ніхто не оскаржував право народів Східної Європи на самовизначення, а країни ЄС підтвердили його застосування в цьому контексті у Декларації про керівні принципи щодо визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзі. Це право було закріплено в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 1975 р. – документі орієнтованому, насамперед, на Європу» [6].

Справді, право народів на самовизначення не оспорювалось і не оспорюється й нині. Інше питання, яке РФ «делікатно замовчує», – питання про те, чи відділення території відповідає міжнародному праву, а відтак, визнається міжнародним співтовариством. В цьому і полягає різниця між прикладами, наведеними російською стороною, та подіями у Криму. Перші відбувались у відповідності із міжнародним правом і визнавались світовою спільнотою, останні – ні.

Так, при згадці про здобуття незалежності Україною, замовчується, що чинна на той час Конституція СРСР 1977 р. (втім, як і попередні радянські конституції) прямо передбачала право республік, в тому числі і Української РСР, на вільний вихід зі складу Союзу (ст. 72) [7], крапку в існуванні Радянського Союзу поставила Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. [8], в якій держави-засновниці Союзу РСР (Російська Федерація, Республіка Білорусь та України) констатували, що він як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування. Таким чином, розпад СРСР та поява «нових держав» відбулися у суворій відповідності із міжнародно-правовими нормами.

Що стосується прикладу Південного Судану, то референдум щодо його незалежності у січні 2011 р. відбувся на виконання Найвашського договору, укладеного центральним урядом Судану та Народною армією звільнення Судану [9].

У Декларації про керівні принципи визнання країн у Східній Європі і Радянському Союзі 1991 р., на яку посилається РФ, визначені критерії, на основі яких країни-члени ЄС можуть приймати рішення про визнання політико-правового утворення. До таких критеріїв віднесені:

- його створення на демократичній основі і прийняття утворенням відповідних міжнародних зобов'язань;
- підтвердження відданості мирному процесу та переговорам;
- повага до положень Статуту ООН і зобов'язань, передбачених Заключним актом НБСЄ 1975 р. і Паризькою хартією 1990 р., особливо щодо верховенства права, демократії та забезпечення дотримання прав людини;
- гарантування прав етнічних і національних груп і меншин відповідно до зобов'язань, підписаних в рамках НБСЄ;
- повага до непорушності всіх кордонів, які можуть бути змінені тільки мирним шляхом і за взаємною згодою;
- прийняття всіх відповідних зобов'язань щодо роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, а також безпеки і регіональної стабільності;
- відданість зобов'язанням врегулювати шляхом угоди, у відповідних випадках – через звернення до арбітражу, всіх питань, що стосуються правонаступництва держав і регіональних спорів [10].

Декларація, таким чином, не передбачає можливості визнання приєднань територій (анексій), втім, і «Республіка Крим», що нібито існувала, хоча й лише протягом кількох днів, не відповідала і не могла відповідати зазначеним критеріям.

Окремого розгляду заслуговує інший приклад у самій Росії, приклад подій, пов'язаних із незалежністю Чеченської Республіки (ЧР). Л. Усманов, досліджуючи правові аспекти суверенітету ЧР, вказує на такі обставини:

- окупація Чечні Російською імперією, що призвела до значного скорочення чисельності корінного народу – чеченського, тотального пограбування матеріальних багатств і руйнування його природного і культурного середовища (XIX ст.).

- перебування Чечні у складі Федеративної Республіки Північного Кавказу, після радянської агресії включеної до складу СРСР (1918-1919 рр.);

- відмова радянської влади визнати Чечню окремим суб'єктом СРСР у порушення її ж Декларації прав народів Росії 1917 р.;

- радянський терор 1923-1937 рр., внаслідок якого чисельність чеченців, з урахуванням ненароджених, скоротилася більш ніж на 200 тис. осіб;

- продовження політики «упокорення» чеченців, що завершилася насильницькою депортацією всього народу в райони Сибіру, Казахстану і Киргизії (1937-1944 рр.), що призвела до загибелі до 65 % чеченського народу;

- останнє, 73-є місце серед всіх адміністративних та республіканських суб'єктів колишнього СРСР за показниками соціально-економічного розвитку на 1990 р., незважаючи на активне використання джерел енергоресурсів [11].

На підставі цих фактів робляться висновки про колоніальний статус Чечні і, відповідно, наявність права на самовизначення шляхом утворення незалежної держави, як це передбачено універсальними актами, прийнятими під егідою ООН [12]. Навіть не оцінюючи подібні твердження, варто зазначити, норми міжнародного права можуть тлумачитись і як такі, що дають чеченському народу право на самовизначення і поза колоніальним контекстом.

У листопаді 1991 р., ще до формального розпаду СРСР, Чечня проголосила незалежність від Російської Федерації. 12.03.1992 р. її парламент прийняв Конституцію Чеченської Республіки, згідно з якою вона проголошувалася «суверенною демократичною правовою державою, створеною в результаті самовизначення чеченського народу» [13]. З літа 1994 р. в Чечні розгорнулися бойові дії між вірними Президенту Д.Дудаєву військами і силами опозиційної Тимчасової ради, контрольованої Росією [14]. 8.12.1994 р. Рада Федерації Росії приймає постанову, в якій вказувалося: «Не допускати застосування сили на території Чеченської Республіки до прийняття відповідно

до Конституції Російської Федерації компетентними органами іншого рішення» [15]. Проте вже 11.12.1994 р. Президент РФ Б.Єльцин підписав Указ № 2169 «Про заходи щодо забезпечення законності, правопорядку і громадської безпеки на території Чеченської Республіки», з ухваленням якого почалася Перша чеченська війна. При штурмі Грозного (грудень 1994 р. – березень 1995 р.) місто було практично знищене, вбито десятки тисяч мирних жителів [16].

Масові порушення Росією прав людини у Чечні під час Першої чеченської війни широко відомі, неодноразово визнавались міжнародними організаціями. Зокрема, у відповідь на протиправні дії РФ Рада Європи у лютому 1995 р. призупинила процедуру набуття нею членства в цій організації.

Незважаючи на активні бойові дії, російським військам не вдалося взяти республіку під контроль. У підсумку, 31.08.1996 р. представниками Росії (голова Ради Безпеки О.Лебедь) і Ічкерії (А.Масхадов) в місті Хасав'юрт (Дагестан) було підписано мирні угоди, в тому числі «Принципи визначення основ взаємовідносин між Російською Федерацією і Чеченської Республікою». Відповідно до їхніх положень російські війська повністю виводилися з Чечні, а рішення про статус республіки було відкладено до 31.12.2001 р. [17] Серед іншого, було передбачено, що законодавство Чеченської Республіки ґрунтується на дотриманні прав людини і громадянина, праві народів на самовизначення, принципах рівноправності народів, забезпеченні громадянського миру, міжнаціональної злагоди і безпеки громадян, що проживають на території Чеченської Республіки незалежно від національної приналежності, віросповідання та інших відмінностей.

Таким чином, РФ фактично визнала незалежність Чечні. У 1996 р. до Конституційного Суду Російської Федерації звернулися 93 депутати Державної Думи із запитом про перевірку конституційності Хасав'юртівських угод. На думку депутатів, ці документи не відповідають статті 4 Конституції Російської Федерації, яка закріплює цілісність і недоторканність території Росії. Однак КС РФ самоусунувся, відмовивши у розгляді справи через невідомість йому поставлених у зверненні депутатів питань [18].

Незважаючи на укладені угоди, у 1999 р. Росія розпочала Другу чеченську війну, яка офіційно називалась «контртерористичною операцією»; вона завершилась перемогою, знищенням чеченської державності та ліквідацією активного спротиву. В.Путін заявив, що «так званий Хасав'юртівський пакт був підписаний в умовах геноциду російського народу в Чечні», і «з юридичної точки зору – це ніяка не угода, адже була підписана поза рамками юридичного правового поля

Росії», а не більш ніж моральні зобов'язання двох сторін». Відзначаючи відсутність юридичної основи Хасав'юртівських угод, Путін вказав, що в Чечні, яку «Росія не визнала de jure незалежною державою, фактично були демонтовані всі органи влади Російської Федерації» [19], хоча до його повноважень як посадової особи не належало визначення відповідності договору законодавству РФ.

Друга чеченська війна, як і перша, супроводжувалась масовими та грубими порушеннями прав людини, що також було визнано міжнародними організаціями. Так, ПАРЄ в Резолюції № 1201 «Про конфлікт у Чечні» від 4.11.1999 р. закликала Росію уникати воєнних дій проти цивільного населення, оголосити припинення вогню і почати мирний діалог з обраною чеченською владою, а також висунула вимогу покарати осіб, винних в актах тероризму, порушеннях прав людини, викраденнях, негайно звільнити всіх заручників [20].

У Рекомендації «Конфлікт у Чечні» № 1444 від 27.01.2000 р. Асамблея засудила як повністю неприйнятне ведення військових операцій в Чечні, які призводять до трагічних наслідків для великої кількості мирних громадян в цій республіці, і заявила, що в результаті невибіркового і неспіврозмірного застосування сили грубо порушуються такі основні права некомпатантів в Чечні, як право на життя, право на свободу і безпеку [21].

Вказані події однозначно свідчать про недотримання Росією права на самовизначення чеченського народу відповідно до норм міжнародного права, а також наявність «виключних обставин», що дають підстави для сецесії.

У зв'язку із подіями у Чечні керівництвом РФ, дипломатами, російською доктриною міжнародного права достатньо ретельно визначались і утверджувались підходи до принципу самовизначення народів. Наголос при цьому, за деякими виключеннями, робився не на зазначеному, а на необхідності суворого дотримання міжнародно-правового принципу територіальної цілісності.

Так, М.Явкін вказав: «В даний час поширеною є точка зору, що «нація-народ» володіє «повним суверенітетом» і тому вільна набувати для себе стільки прав, скільки зможе. При такому підході концепція національного суверенітету і право на самовизначення стали тлумачитися ширше, включаючи право на відокремлення. Це вигідно місцевим політичним елітам, коли вони прагнуть вийти з-під контролю центральної влади... Боротьба за таке «самовизначення-відділення» призводить до гострих конфліктних ситуацій, громадянських воєн, розпаду держав. Необдумане слідування «праву на самовизначення, аж до відокремлення» та ігнорування принципу цілісності державної території, призвело

до розвалу Радянського Союзу та Югославії, загрожує цілісності ряду держав. Небезпека стоїть і на порозі Росії, де відцентрові сили нерозумні у своїх вимогах ослаблення центральної влади» [22].

Л. Лазутін та Г. Ігнатенко стверджували: «Особливої актуальності в сучасних умовах набуває й інша сторона принципу самовизначення народів, що забезпечує захист суверенних держав від сепаратистських рухів, свавільних дій, орієнтованих на розкол держави... Таким чином, даний принцип повинен застосовуватися з урахуванням іншого основного принципу міжнародного права – територіальної цілісності держав» [23].

Достатньо поширеною стала політизована позиція, відповідно до якої народи поділяються на такі, що мають право на самовизначення і такі, що його не мають, а держави, відповідно, на ті, щодо яких повинен застосовуватись принцип територіальної цілісності, і ті, щодо яких його можна порушувати. Так, на думку Р.Тимошева, самовизначення націй викликає політичні наслідки, коли вони відчувають нерівноправність з боку домінуючого етносу та його державної машини (ідеї про ліквідацію автономії Абхазії). Принцип територіальної цілісності непридатний до держав, що не забезпечують рівноправність їхніх народів і не допускають їхнього вільного самовизначення (Грузія). І, навпаки, слід відрізняти право націй на самовизначення і відвертий сепаратизм (випадок Чечні), при якому відділення від держави потрібно не етносу, якому надані всі права та умови для рівноправного, вільного розвитку, а якомусь воєнізованому меншості населення, що займається бандитизмом [24]. А.Кузьмін вказав, що Чечня, як регіон, який прагнув до відділення, виявився не здатним отримати міжнародне визнання. Як результат, відбулось «відновлення різними способами верховенства центральної влади» [25].

Конституція РФ виключає можливість виходу суб'єктів федерації з її складу. Постановою Конституційного Суду РФ від 7.06.2000 р. № 10-П встановлюється, що Конституція РФ не допускає будь-якого іншого носія суверенітету і джерела влади, крім багатонаціонального народу Росії, і, отже, виключає існування двох рівнів суверенних влади, що знаходяться в єдиній системі державної влади, які володіли б верховенством і незалежністю, не допускає суверенітету ні республік, ні інших суб'єктів РФ [26].

Зазначене дозволяє прийти до таких висновків:

1) Про наявність у чеченського народу права на самовизначення як корінного народу Чечні;

2) Фактичне визнання Російською Федерацією незалежності Чеченської Республіки шляхом укладення Хасавюртівських угод

1996 р., закріплення у них положення про дотримання права народів на самовизначення, а також порушення цих угод Російською Федерацією при збройному нападі на ЧР у 1999 р.;

3) Недотримання Росією права на самовизначення чеченського народу відповідно до норм міжнародного права, а також наявність «виключних обставин», що дають правові підстави для сецесії (систематичні, масові і грубі порушення Росією прав людини у Чечні, вбивства та знущання над цивільним населенням, про участь чеченського народу у діяльності центрального не могло бути й мови).

4) Подвійні стандарти в підходах, коли, заявляючи про право «народу Криму» чи «населення Криму» на вихід зі складу України, РФ у своєму внутрішньому законодавстві забороняє такі дії народам, що відповідно до міжнародно-правових норм мають право на самовизначення і взагалі – забороняє вихід суб'єктів федерації з її складу;

5) Ігнорування при розгляді питання про самовизначення чеченського народу масових порушень прав людини Російською Федерацією, обставин, набагато більш серйозних, аніж ті «виключні обставини», якими російська сторона обґрунтовує правомірність «виходу» Кримського півострова зі складу України;

6) Значні відмінності у підходах і РФ як держави, і російської доктрини міжнародного права щодо міжнародно-правового принципу рівноправності і самовизначення народу стосовно чеченського народу та «народу Криму».

Висновки. Принцип рівноправності і самовизначення народів є одним з ключових основних принципів сучасного міжнародного права, оскільки нація, народ є першоосновою, з якою пов'язується суверенітет держав і сам факт їхнього існування. Основні елементи нормативного змісту вказаного принципу передбачають надання народам права жити в умовах повної свободи; визначати свій внутрішній і зовнішньополітичний статус, здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток; вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами; право просити і отримувати підтримку у відповідності з цілями і принципами Статуту ООН, у випадку, якщо їх позбавляють права на самовизначення насильницьким шляхом; покладення на держави обов'язків поважати рівність народів і націй; поважати право самостійно розпоряджатися власною долею; утримуватись від незаконної протидії самовизначенню; мирно, на основі вільного переговорного процесу, визначати всі етапи та умови надання таких прав, на які законно претендує народ, без утиску інших народів держави.

Способами здійснення права народу на самовизначення є створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної

держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу, вільно визначеного народом.

Разом із тим, важливим елементом нормативного змісту принципу самовизначення народів є заборона його застосування проти територіальної цілісності держави, закріплена в усіх основних міжнародно-правових актах.

Аналіз питання визначення відповідності міжнародному праву «самовизначення народу Криму» у березні 2014 р. дозволяє прийти до таких висновків:

по-перше, про відсутність суб'єкту самовизначення, тобто народу, який згідно із міжнародно-правовими нормами має право на самовизначення шляхом виходу зі складу України;

по-друге, невичерпаність можливостей «внутрішнього самовизначення», наданих Конституцією та законами України;

по-третє, відсутність будь-яких обставин, з якими сучасне міжнародне право пов'язує визнання сецесії правомірною, навіть при використанні найбільш широкого переліку таких підстав (систематична дискримінація або експлуатація по відношенню до цієї групи; відмова центрального уряду від компромісних рішень; перспектива життєздатності майбутньої окремої держави; позитивний вплив надання або відмови від надання незалежності на регіональний та міжнародний мир; проведення демократичних процедур з відділення при повазі прав людини);

по-четверте, виключення можливості визнання «самовизначення» у Криму правомірним у зв'язку із участю у ньому іноземних військ та іншими обставинами, які свідчать про керування РФ відповідними діями;

по-п'яте, здійснення «референдуму» та інших дій у Криму як частини операції Росії з анексії частини території України;

по-шосте, зумовлену різними причинами міжнародно-правового характеру безпідставність посилань РФ на історичні приклади реалізації принципу самовизначення народів як такі, якими можна обґрунтувати правомірність подій на Кримському півострові;

по-сьоме, застосування Росією та російською доктриною міжнародного права протилежних підходів щодо принципу рівноправності та самовизначення народів у зв'язку із подіями у Чечні, Косово, з одного боку, та Криму – з іншого.

Бібліографічний список:

1. Декларация о независимости Автономной Республики Крым и г. Севастополя // Пресс-центр Верховного Совета АРК. – 11.03.2014.

2. Путин: реакция Запада на референдум в Крыму неадекватна, так как игнорирует случай Косово // Интервью В.В.Путина. – ТАСС. – 17.11.2014.
3. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, I.C.J. Reports. – 2010. – P. 403.
4. Hartwig M. Das Gutachten des Internationalen Gerichtshofs zur Unabhängigkeitserklärung des Kosovo: Vorgeschichte und “Urteils” kritik // Osteuropa-Recht. – 2012. – № 11.
5. Задорожній О.В. Порівняльна характеристика випадків Косово та Криму: міжнародно-правовий аналіз // Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К.: К.І.С., 2014. – 1016 с. – С. 531-548.
6. Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине // Министерство иностранных дел Российской Федерации. – 27.10.2014. – С. 1.
7. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.) // Очерк истории Советской Конституции. – М., Политиздат, 1987.
8. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_077
9. McDoom O. South Sudan votes for independence: vote report // Reuters. – 7.02.2011.
10. Declaration on the ‘Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union’ (16 December 1991) [Електронний ресурс] // European Journal of International Law. – Режим доступу : <http://207.57.19.226/journal/Vol4/No1/art6.html>
11. Усманов Л. Суверенитет Чечни: право и политика [Електронний ресурс] / Л. Усманов. – Режим доступу : <http://www.dembak.narod.ru/history5.htm>
12. Кикоть В. Проблемы самоопределения. Право и приказ [Електронний ресурс] / В. Кикоть // Мемориал. – Режим доступу : <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/chechen/aspekty1/Chapter8.htm>
13. Музаев Т. Чеченская Республика Ичкерия. Общий обзор [Електронний ресурс] / Т. Музаев // Международный институт гуманитарно-политических исследований. – Режим доступу : http://www.igpi.ru/monitoring/1047645476/oct_97/chechen.html
14. Гродненский Н. Первая чеченская / Н. Гродненский // Минск : ФУАинформ, 2007. – С. 282-285.

15. Постановление Совета Федерации «О положении в Чеченской Республике» от 8.12.1994 № 291-1 СФ // Собрание законодательства Российской Федерации. – № 33. – 12.12.1994.
16. Хроника вооруженного конфликта [Электронный ресурс] // Мемориал. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/CHECHEN/ITOGI/y94-12.htm>
17. Хасавюртские соглашения от 31 августа 1996 // Независимая газета. – № 163. – 3 сентября 1996.
18. Определение Конституционного Суда РФ от 26 декабря 1996 г. № 103-О «Об отказе в принятии к рассмотрению запроса группы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания о соответствии Конституции Российской Федерации Принципов определения основ взаимоотношений между Российской Федерацией и Чеченской Республикой» и Совместного заявления, подписанных 31 августа 1996 года в г. Хасавюрте» [Электронный ресурс] // Правовая база «Гарант». – Режим доступа : <http://base.garant.ru/5125157/>
19. Кузьмин А. В. Принцип территориальной целостности государства: проблемы правовосстановления / А. В. Кузьмин // Евразийский юридический журнал. – № 2 (33). – 2011.
20. Resolution 1201 (1999) Conflict in Chechnya // Official Gazette of the Council of Europe. – November 1999.
21. Recommendation 1444 (2000) The conflict in Chechnya // Official Gazette of the Council of Europe. – January 2000.
22. Явкин Н. В. Проблема обеспечения единства и территориальной целостности государства в условиях борьбы народов за самоопределение : автореф. ... дисс. к. ю. н. / Н. В. Явкин; МГУ им. Н. Огарева. – 2004. – С. 2.
23. Лазутин Л. Равноправие и самоопределение народов / Л. Лазутин, Г. Игнатенко // Международное право. – М., Инфра-М, 2002. – 592 с. – С. 123.
24. Тимошев Р. М. Право наций на самоопределение и современные межнациональные конфликты / Р. М. Тимошев // Армия и общество. – № 3. – 2008.
25. Кузьмин А.В. Принцип территориальной целостности государства: проблемы правовосстановления / А. В. Кузьмин // Евразийский юридический журнал. – № 2 (33). – 2011.
26. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 7 июня 2000 г. № 10-П по делу о проверке конституционности отдельных положений Конституции Республики Алтай и Федерального закона «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» // Российская газета. – 11.06.2000.

В статье рассмотрены исторические примеры, на которые ссылается официальная российская пропаганда и доктрина международного права «в оправдание» аннексии Крыма и агрессии против Украины. Сделан вывод о несоответствии исторических параллелей и аргументов настоящему характеру исторических событий и международно-правовым квалификаций, используемых РФ для «оправдания» аннексии.

The article deals with historical examples referenced by official Russian propaganda and international law doctrine for «justification» of the annexation of the Crimea and aggression against Ukraine. It is defined clear discrepancy of historical examples and arguments used by RF for «justification» of the Crimea's annexation to actual historical events and correct international legal qualifications.